

Miha Kovač
 Filozofska fakulteta, Ljubljana
 DOI: 10.4312/SSJLK.58.53-60

Slovenska bralna krajina

Slovenijo in Jugoslavijo je od ostalih socialističnih držav ločevala večja odprtost in večja avtonomija podjetij, kar je veljalo tudi za knjižne založbe. Zato je bila knjižna ponudba bolj pestra kot drugje v vzhodnem delu Evrope, hkrati pa so slovenske založbe že v sedemdesetih in osemdesetih letih z zahodnoevropskih knjižnih trgov prenesle številne tržne prijeme in jih inovativno prilagodile lokalnim razmeram. Po osamosvojitvi so zato skoraj vse stare založbe uspešno preživele spremembo družbene ureditve, nastale so tudi številne nove. V kombinaciji z naglim razvojem tiskarske tehnologije so te družbene in kulturne premene pripeljale do velike rasti novo izdanih naslovov. Slovenija je ob tem tudi uspešno ohranila in še dodatno razvila mrežo splošnih knjižnic, v kateri si bralci izposodijo precej več knjig, kot jih kupijo. Toda ob tem se velikost bralne krajine ni spremenila: zadnjih petdeset let približno polovica prebivalcev Slovenije ne bere knjig. Prispevek se zaključuje s pomisljivo, da to za Slovenijo predstavlja svojevrstno razvojno težavo in hkrati tudi izziv.

branje, identiteta, knjižni trg, knjige, knjižno založništvo

Slovenia (and Yugoslavia) were distinguished from other communist countries by greater openness and autonomy of business enterprises, which also applied to book publishers. Therefore, the range of books available was more diverse than elsewhere in eastern Europe. In addition, Slovenian publishers adopted many marketing approaches from the western European book markets as early as the 1970s and 1980s, innovatively adapting them to the local context. After Slovenia's independence, nearly all old publishers thus successfully made the transition to capitalism, and many new ones were established. In combination with the rapid development of printing technology, these social and cultural changes have led to significant growth in newly published works. Alongside this, Slovenia has successfully retained and further developed its network of public libraries, from which readers borrow significantly more books than they buy. However, the size of the reading landscape has remained the same: over the past fifty years, approximately half of the Slovenian population has not been reading books. This article ends by concluding that this represents both a developmental problem and a challenge for Slovenia.

reading, identity, book market, books, book publishing

1 Uvod

Jezik, kultura in knjiga so tako rekoč sveta trojica slovenske nacionalne mitologije: ker vse do leta 1991 nismo imeli svoje nacionalne države, smo verjeli, da smo kot nacionalna skupnost preživeli le zaradi svoje kulture in da je to nekaj, kar nas dela drugačne od drugih evropskih narodov. Danes vemo, da ni bilo čisto tako: izum tiska in razvoj knjižne kulture sta omogočila nastanek knjižnih jezikov pri vseh evropskih narodih in tudi Slovenci smo se na začetku novega veka s prevodom *Svetega pisma* postavili v vrsto tistih ljudstev, ki so s pomočjo tiska svoje jezike razvili v knjižne (Anderson 2003). Načini, na katere smo s pomočjo tiska ohranjali in razvijali slovenščino kot knjižni jezik, so bili skozi čas različni, njihov opis pa bi daleč presegal meje tega pisanja. Posebej velja morda omeniti le katoliške prevode *Svetega pisma* v 18. stoletju in prevode francoskih pravnih aktov v času Ilirskih provinc na začetku 19. stoletja, vse od srede 19. stoletja pa so imele pomembno vlogo pri širjenju pismenosti in bralne kulture izdaje Mohorjeve družbe, tako imenovane mohorjanke (prim. *Enciklopedija Slovenije* 7, geslo Mohorjeva družba).

Tisto, kar nas je razlikovalo od mnogih drugih evropskih narodov, je bilo predvsem to, da vse do druge polovice 20. stoletja nismo kazali pretiranih sposobnosti, da bi vzpostavili lastno državo. A celo to ni nič posebnega, saj so se s podobnimi zagatami ubadali tudi Slovaki in Hrvati, če omenimo le nekatere nam bližnje narode – in tudi pri njih je bila, tako kot pri nas, knjižna beseda razumljena kot eden od branikov nacionalne identitete.

2 Slovenska bralna krajina v drugi polovici 20. stoletja

Poseben status pisane besede se je pri nas še dodatno utrdil med drugo svetovno vojno v partizanskem gibanju, kot piše Božo Repe v svoji študiji *S puško in knjigo* (2015). Posledično so imele knjige in njihovi avtorji (avtorice so bile vse do preloma 20. in 21. stoletja tradicionalno potisnjene bolj ob stran, resno študijo o tem še čakamo; enako velja tudi za urednice in direktorice založb, čeprav so nekatere, kot je bila npr. dolgoletna direktorica Mladinske knjige Zorka Peršič, odločilno vplivale na razvoj slovenskega založništva) privilegiran status tudi v socializmu: po eni strani so veljali za enega od branikov nacionalne identitete, po drugi strani pa bili zaradi nedemokratske narave socializma svojevrsten trn v peti tedanji oblasti. Ker je bila v socializmu svoboda govora omejena, je bilo o marsičem možno govoriti le med vrsticami – in knjižna, literarna besedila so bila za to kot nalašč, sploh v Jugoslaviji (in s tem seveda tudi v Sloveniji), ki si je, kot del svoje identitete, poskušala zgraditi ugled najbolj odprte socialistične države, zaradi česar je bil tudi knjižni trg bolj odprt kot drugje na evropskem vzhodu (Kovač 2001). V Sloveniji smo tako še pred koncem socializma imeli pri uradnih založbah izdana dela Orwela in Huxleya ter dela številnih v vzhodni Evropi prepovedanih avtorjev, v SNG Drama pa so že v sedemdesetih letih igrali Havla. Če so torej na Češkoslovaškem, Poljskem in Madžarskem delovale ilegalne založbe oz. tako imenovani samizdati (Machovec 2020), v Sloveniji za kaj takega ni bilo resne potrebe, hkrati pa je bil zaradi odprtih meja tudi vnos tistih nekaj zares prepovedanih knjig lažji kot drugje v vzhodni Evropi (več o cenzuri na Slovenskem Gabrič 1995; Režek 2010). Z drugimi besedami, tisto kar so bile drugje v vzhodni Evropi samizdati, so bili v Sloveniji revije *Mladina* in *Tribuna* ter založba in revija *Nova revija*, deloma pa tudi knjige, ki so izhajale pri Cankarjevi in Državni založbi ter Mladinski knjigi. Avtorji in uredniki založb so bili posledično v nekoliko nenavadnem položaju: socialistična oblast se jih je po eni strani bala, po drugi pa jih je potrebovala, zato ni bilo nič nenavadnega, da so bili skoraj vsi avtorji 57. številke *Nove revije* – ki ima status enega od intelektualnih stebrov slovenske osamosvojitve – v času njenega izida za razliko od npr. čeških ali poljskih disidentov v založniških in akademskih službah.

Glede cenzure je poglavje zase založništvo otroških knjig v obdobju socializma: tedanja tovrstna izvirna slovenska knjižna produkcija je bila – tako na ravni besedil kot ilustracij – zelo kakovostna, tako da je občasno doživljala prevodno/izvozne uspehe (Hoffman 2004). Prav tako so bila v tem času v slovenščino prevedena vsa ključna sodobna otroška in mladinska dela, a z drobnimi cenzorskimi posegi, ki so merili predvsem na prikrivanje verskih vsebin. Tako je denimo *Pika Nogavička* Astrid Lindgren v izvirniku praznovala božič, v slovenskem prevodu (prvi izid 1958) pa je vse do konca socializma silvestrovala, *Heidi* Johanne Spyri se je v izvirniku o svojih življenjskih tegobah pogovarjala z župnikom, v slovenščini (prvi prevod 1962) pa z učiteljem (o cenzuri v prevodih prim. Pokorn 2018 in 2022).

Ko je bilo socializma povsod po Evropi konec, se je vzhodno od Slovenije glede založništva vzpostavilo zanimivo pravilo: bolj kot je bil živ samizdat (tipični primeri držav z razvitim samizdat založništvom so Poljska, Češka in Madžarska, na drugi strani te oblike založništva v Romuniji ali Bolgariji skoraj ni bilo), hitreje se je po letu 1990 tam razvila tržna založniška dejavnost, mnogi, ki so se ukvarjali s samizdatom, so postali resni založniki (Kovač 2001). Adam Michnik, eden vodilnih poljskih disidentov, je še danes pomemben poljski časopisni založnik.

Pri nas je bil razvoj tudi glede tega po letu 1991 drugačen. Jugoslovansko in slovensko založništvo ni bilo le bolj odprto kot založništva v ostalih socialističnih državah, ampak je bilo tudi bolj tržno usmerjeno. Jugoslovanski socializem je bil namreč poseben v tem, da v njem ni bilo centralnega planiranja in da so morala podjetja dobršen del svojih zaslužkov ustvariti na trgu ne glede na to, da niso bila v zasebni lasti. To je veljalo tudi za založbe. Še več: ker je bila Jugoslavija gospodarsko odprta v svet, smo v Sloveniji v šestdesetih letih razvili dobro delujočo tiskarsko industrijo, ki je svoje usluge uspešno ponujala zahodnim založnikom, to pa je odprlo vrata sodelovanju z njimi tudi slovenskim založbam; predvsem na področju priročnikov in otroških slikanic so zaradi tega nastale številne koprodukcijske izdaje. Poleg tega je založbi Mladinska knjiga na začetku sedemdesetih let od nemške korporacije Bertelsmann uspelo pridobiti licenco za knjižni klub, s čimer je uspešno »uvozila« znanje o tedaj najsodobnejših trženjskih tehnikah na področju založništva, hkrati pa je – tudi po tujih vzorih – uspešno razvijala direktno prodajo po pošti. Pozabiti ne gre niti na zastopniško prodajo, ki je bila zaradi Mohorjeve družbe v Sloveniji tradicija že od konca 19. stoletja naprej, v osemdesetih letih 20. stoletja pa se je razvila v sodobno obliko direktne prodaje (Žnideršič 1977; Žnideršič idr. 1999; Kovač 1999).

Skratka: slovensko založništvo je bilo ob koncu socializma nenavadna mešanica političnega nadzora, sodobnih tržnih pristopov, vere v nacionalno poslanstvo in blagega disidentstva. Ta preplet se je v devetdesetih razpletel v knjižni trg, podoben tistim v zahodni Evropi, na katerem pa so – za razliko od ostalih nekdanjih socialističnih držav – osrednjo vlogo imele največje založbe iz socialističnih časov (Mladinska knjiga, Cankarjeva založba in Državna založba). Te so se namreč uspešno prilagodile novim razmeram, predvsem ker zaradi njihovih izkušenj s trženjem knjig te nove razmere zanje niso bile tako zelo nove. To je nekaterim avtorjem in zaposlenim v založništvu povzročilo svojevrstno odtegnitveno krizo: zmagoslavje tržnih načel v založništvu so razumeli kot vulgarno zamejnavo politične s tržno cenzuro (Kovač 1999), ki jih je hkrati spravila ob moč in vpliv. Podobno so konec socializma z dolgim nosom doživeli tudi nekateri pisci na Madžarskem (Konrad 1995).

Seveda je na to obdobje možen tudi drugačen pogled: z nastankom nacionalne države so knjige izgubile del svoje nacionalno konstitutivne vloge, s padcem socializma, rojstvom parlamentarne demokracije in prevlado tržnega gospodarstva pa je založniška dejavnost izgubila tudi večino svojega političnega naboja. Knjižno založništvo se je s tem spremenilo v del kulturne industrije, podobno kot je to bilo v drugi polovici 20. stoletja v zahodni Evropi in ZDA (prim. Greco 2019).

3 Slovenska knjižna krajina v zadnjih 30 letih

Po osamosvojitvi je slovensko založništvo doživelo nagel razvoj, saj so se trem največjim založbam pridružile številne nove, praviloma v zasebni lasti. S tem se je povečevalo število izdanih knjižnih naslovov, pri čemer se je pomembno spremenila struktura knjižne prodaje: prodaja po

pošti, knjižni klub in zastopniška prodaja so se izpeli, razvijati pa so se začele številne nove, predvsem maloprodajne poti, kot so prodaja preko spleta, prodaja v trgovskih središčih in prodaja na bencinskih servisih. Rasla je tudi prodaja v knjigarnah, hkrati pa je v aranžmaju Mladinske knjige v Slovenijo prišla franšiza Reader's Digest. Te spremembe prodajnih poti so vplivala tudi na knjižno produkcijo in na prihodke založnikov: če se je s pomočjo zastopniške in direktne prodaje prodajalo razmeroma malo – praviloma priročniških – knjižnih naslovov, a v visokih nakladah in po razmeroma visokih cenah, se je skozi številna nova maloprodajna mesta in prodajne poti prodajalo bistveno več naslovov vseh žanrov in kategorij, a v manjših nakladah in po nižjih cenah. Z drugimi besedami: založniki so za to, da so skozi prodajo obrnili enako količino denarja kot nekoč, morali izdati in prodati več knjig. To je za zaposlene v založništvu imelo boleče posledice: vedno manj ljudi je moralo za enake prihodke delati vedno več (Kovač, Gregorin 2016).

Ob tem velja opozoriti še na to, da se Slovenija od nekaterih nekdanjih socialističnih držav loči tudi po tem, da po letu 1989 ni le ohranila mreže splošnih knjižnic, ampak jo je tudi pomembno nadgradila. Ne le da smo po osamosvojitvi zgradili številne nove in obnovili stare knjižnice (npr. Ptuj, Nova Gorica, Novo mesto, Domžale ...), ob njih delujejo tudi številne podružnične knjižnice in bibliobusi (Kozinc 2007). Posledično tudi prebivalci manjših slovenskih krajev brez težav pridejo do knjižnične izposoje, ne da bi jim bilo treba oditi prav daleč od doma. Še več – slovenske knjižnice so bile ves poosamosvojitveni čas razmeroma dobro financirane in so imele široko razvejano ponudbo knjig, zato ne čudi, da število izposoj pomembno presega prodajo knjig (Kovač, Gregorin 2016; Kovač idr. 2015).

Temu je bil podoben tudi trend zaposlovanja: če se je število zaposlenih v splošnih knjižnicah v zadnjih dveh desetletjih povečevalo, se je število zaposlenih v založništvu zmanjševalo (Kovač idr. 2015; Žnideršič idr. 1999). Povečevanje števila izdanih naslovov, nizke naklade, prevlada knjižnične izposoje in še nekateri drugi dejavniki so pripeljali do svojevrstne strukturne krize založništva, ki so jo še poglobile nekatere ne najbolj uspešne poslovne odločitve. Ta razvoj sta temeljito analizirala Samo Rugelj (2010, 2014 in 2019) in Andrej Blatnik (2018). Ena od posledic teh sprememb je tudi ta, da je po eni strani vedno več knjižne produkcije odvisne od subvencij ali pa se seli v javni ali neprofitni sektor: po številu izdanih naslovov je npr. založba Univerze v Ljubljani tretja največja slovenska založba, vplivni leposlovni založbi Beletrina in Goga sta zasebna neprofitna zavoda, založba Mladinska knjiga pa bo, ko boste brali tole besedilo, morda v celoti v državnih rokah. Na slovenskem trgu je tako največja zasebna založba Učila, ki je po številu novo izdanih naslovov na drugem mestu.

Tak razvoj založništva pomeni tudi svojevrstno razvojno zavoro: ker se v dejavnosti ne generirajo viški sredstev, ki bi jih lastniki založb lahko preusmerili v produkcijo novih knjižnih formatov in distribucijskih poti, je na slovenskem trgu bistveno manj vlaganja v razvoj kot v večjih založništvih. Če je npr. na švedskem trgu v letu 2022 kar polovico leposlovnih knjig bilo poslušanih v zvočnem formatu (Bokförsäljningsstatistiken 2020), je v Sloveniji ta trg še v zametkih. Ta eksplozija zvočnih knjig (ki se je v letu 2022 v Evropi in ZDA začela umirjati) namreč ni povezana le z naglim razvojem pametnih telefonov, ki so postali osrednji medij za poslušanje teh vsebin, ampak tudi s specifičnim, naročniškim poslovnim modelom, katerega osnova je obsežna ponudba zvočnih knjig, ki jih – za razmeroma nizko mesečno naročnino – uporabniki lahko poslušajo v neomejenem obsegu. Na razvitih trgih tovrstne korporacije – kot so npr. švedski Storytel ali pa ameriški Audible – gene-

rirajo dovolj visoke prihodke, s katerimi se agresivno promovirajo, financirajo svoj razvoj in investirajo v produkcijo novih zvočnih vsebin. Trg zvočnih knjig je, mimogrede, predvsem trg žanrskih vsebin, na njem pa začenjajo prevladovati vsebine, ki jim težko rečemo knjige, kot so podkasti in serije; precej polemik vzbujajo tudi vprašanje, ali z besedo knjiga lahko označujemo besedilo, ki primarno ni bilo ustvarjeno za branje (Baron 2021; Phillips, Kovač 2022). V Sloveniji je tovrsten razvoj novih knjižnih formatov za zdaj pretežno odvisen od javnega financiranja in temu primerno počasen ter marketinško pasiven: v letu 2022 je bilo v toku nekaj projektov, s katerimi naj bi vzpostavili trg zvočnih knjig, a je bilo njihov domet možno meriti z lekarniško tehniko.

Kar nekaj indicev torej nakazuje, da se slovensko knjižno založništvo počasi spreminja v neprofitno, javno financirano dejavnost. Te strukturne posebnosti slovenskega založništva vsebinsko vplivajo tudi na strukturo knjižne produkcije. Najprej velja omeniti, da se je v zadnjih nekaj desetletjih tako na malih kot na velikih knjižnih trgih povečalo število novo izdanih knjižnih naslovov. V zadnjih 40 letih so se namreč radikalno pocenili stroški izdelave knjige: s pojavom digitalizacije so tudi na področju tiskanih knjig padle tehnološke in ekonomske ovire, zaradi katerih so bili – s svojim založniškim znanjem in kapitalom – založniki svojevrstni čuvaji, ki so odločali o tem, kateri avtor bo pripuščen na knjižni trg (Phillips, Kovač 2022). Zato vedno večje število novo izdanih knjižnih naslovov ne pove ničesar o kakovosti ali literarni vrednosti vedno večjega števila novo izdanih knjig. Vsaj kar zadeva knjige, namenjene splošnemu trgu, med njimi slej kot prej prevladujejo žanrske knjige (ljubezenski romani, kriminalke, znanstvena fantastika ipd.), ogromen del (samo)založniško izdanih knjig pa ne zasluži resne pozornosti in bi jih desetletji ali dve nazaj zavrnil vsak vsaj malo resen založnik.

Tak razvoj je značilen tudi za Slovenijo: če je npr. leta 1992 izšlo 2136 novih knjižnih naslovov (Žnidaršič idr. 1999: 150), bo v letu 2022 ta številka vsaj še enkrat višja. Število izdanih knjižnih naslovov je na velikih trgih neprimerno večje kot na majhnih, zato ker tam ni le bistveno več bralcev, ampak tudi avtorjev. V državah, kot so Velika Britanija, Francija in Nemčija, letno skupno izide več kot 100.000 novih knjižnih naslovov, na drugi strani pa na malih trgih, kot so islandski, slovenski, litovski in estonski, letno skupno izide od 1000 do 3000 novih knjižnih naslovov (Kovač, Gudinavičius 2021). Vendar če število letno izdanih knjig na evropskih knjižnih trgih preračunamo na milijon prebivalcev, so mali trgi glede tega precej uspešnejši od velikih. Tako je v Estoniji in Islandiji med letoma 2010 in 2015 letno izšlo več kot 2000 novih knjižnih naslovov na milijon prebivalcev, v Sloveniji, na Finskem in Norveškem pa med 1500 in 2000; s tem so se te države, vse z manj kot petimi milijoni prebivalcev, po številu izdanih naslovov na milijon prebivalcev izenačile z Veliko Britanijo, ki zaradi svojega jezikovnega zaledja velja za evropsko in globalno založniško velesilo. V Nemčiji in Franciji je v tem obdobju izšlo le okoli 750 novih knjižnih naslovov letno na milijon prebivalcev (*The Book Sector in Europe* 2017: 7).

Tako kot vsa manjša založništva je – zaradi manjšega števila avtorjev – tudi slovensko precej odvisno od prevodov: logično je pričakovati, da bo število uspešnih piscev kriminalk v osemdesetmilijonski Nemčiji večje kot v Sloveniji (pri tem so seveda tudi izjeme – na Švedskem je precej več mednarodno uspešnih piscev kriminalk kot v Nemčiji, a to je že druga zgodba, ki nas tukaj ne zanima). Toda po drugi strani je povpraševanje po knjigah na majhnih knjižnih trgih podobno raznoliko kot na velikih, ta izpad raznolike domače knjižne ponudbe pa nadomestijo prevodi. Tu se

srečamo s kompleksno igro ponudbe in povpraševanja: po eni strani s prevodi zadostimo potrebam po knjižnem žanru in vsebini, ki jih na določenem trgu primanjkuje, po drugi strani pa literarni agenti s svojimi agresivnimi trženjskimi pristopi spodbujajo nove in nove prevode ter s tem na sprejemnih trgih soustvarjajo nove bralne potrebe (Vimr 2020). Tako je po osamosvojitvi število prevodov v Sloveniji tradicionalno pomenilo okoli tretjino knjižne produkcije: če je po uradnih podatkih NUK leta 2009 v Sloveniji izšlo 6953 knjig in brošur in sta bila med njimi 2002 prevoda, je leta 2019 izšlo 5504 knjig in brošur, med njimi 1635 prevodov (*Knjige in brošure v Sloveniji*). Vsaj za zdaj je tako, da je ogromna večina prevodov iz angleščine: samo na področju književnosti je v letu 2019 izšlo 340 prevodov iz angleščine, iz vseh ostalih jezikov pa 238 (prav tam). Tako je tudi drugje po Evropi, saj naj bi bilo po podatkih Evropskega združenja literarnih prevajalcev (2022) kar 80 % prevodov iz angleščine. Za angleško jezikovno skupnost po drugi strani velja, da je tam prevodov izjemno malo, saj dosegajo le okoli 3 % vse knjižne produkcije (prav tam).

Te razlike glede strukture knjižne produkcije med malimi in velikimi trgi še niso poglobljeno analizirane, domnevamo pa, da je na malih trgih visoka knjižna produkcija na milijon prebivalcev po eni strani dokaz, da so mali trgi glede bralnih potreb podobno kompleksno strukturirani kot veliki, po drugi strani pa so v manjših jezikovnih skupnostih knjige kot nosilci kulturnih identitet morda bolj pomembne kot v večjih evropskih kulturah. Seveda pa tako visoko število novo izdanih naslovov ne pomeni, da se slovenskim založnikom cedita med in mleko: kot že omenjeno, so na majhnih knjižnih trgih iz razumljivih razlogov naklade knjig manjše kot na velikih, posledično pa so manjši tudi zaslužki založnikov in avtorjev (*The Book Sector in Europe* 8).

Visoko število novo izdanih knjižnih naslovov na milijon prebivalcev ne pomeni nujno visoko razvitih bralnih navad: tu nas tudi nekatere manjše države, kot so Češka, Finska in Norveška, puščajo zadaj. Tako smo po številu knjig, ki jih imajo ljudje doma (oziroma po velikosti domačih knjižnic, kot temu rečemo bolj strokovno), precej na repu razvitih držav (Sikora idr. 2019), število nebralcev je pri nas še enkrat večje kot na Norveškem, otrokom pa doma pogosto bere le tretjina staršev, medtem ko je na Norveškem takih 80 %. Vse to naših bralnih perspektiv ne dela ravno bleščečih (Žnideršič idr. 1999). Še več, eden od slovenskih fenomenov je, da se od prve (Kocjan, Žnideršič 1979) do zadnje bralne raziskave (Rupar idr. 2019) število bralcev ni bistveno povečalo. Tako kot še marsikje drugje se tudi tu delimo skoraj natančno na pol. Še več: če je še leta 1980 veljalo, da med visoko izobraženimi praktično ni bilo nebralcev, je bilo leta 2019 med visoko izobraženimi približno petina nebralcev (Rupar idr. 2019: 16). Pesimistični sklep bi torej bil, da izobraževalni sistem slabo opravlja svojo vlogo pri vzgajanju knjižno-bralnih navad, družinska socializacija pa je pogosto nenaklonjena knjižnemu branju (kak star *brundač* bi k temu dodal še, da je posledično nenaklonjena tudi osredotočanju in poglobljenemu mišljenju). Toda če po drugi strani upoštevamo, da je bilo zadnje desetletje čas eksplozivne rasti zaslonskih medijev in da je pametni telefon postal univerzalna naprava (ki nam omogoča, da kjerkoli in kadarkoli gledamo filme, poslušamo glasbo, poslušamo zvočne knjige, beremo bloge in zapravljamo denar po takih in drugačnih spletnih trgovinah, kar je radikalno poseglo v naš razpoložljivi prosti čas, ki je bil nekoč namenjen (tudi) branju knjig), nam morda glede branja knjig niti ne gre tako slabo.

4 Nekaj osebnih misli za konec

A še vedno slabše, kot si na dolgi rok lahko privoščimo. Avtor teh vrstic (ki je, vsaj deloma, tudi *brundač* iz oklepaja v prejšnjem odstavku) namreč sodi med tiste, ki verjamejo, da je branje svojevrsten trening za mišljenje in da brez poglobljenega branja tudi ni zmožnosti kritičnega mišljenja (Wolf 2021; Garfinkle 2021). To je še posebej pomembno, ker je Slovenija majhna država, ki – razen krajinske raznolikosti in posledično turistične privlačnosti – nima prav dosti naravnih virov, zato se njeni prebivalci lahko zanesemo le na pridnost svojih rok in gibčnost svojih možganov, ta gibčnost pa je (tudi) posledica poglobljenega knjižnega branja. Knjižno branje kot trening za mišljenje je v današnjih časih vsaj zame še bolj pomembno kot jezikovna in kulturna identiteta, ki se seveda še vedno ohranjata tudi skozi knjige.

Še več: biti vezan zgolj na branje v enem jeziku bi moralo biti za v slovenščino rojenega radovednega človeka premalo. Če namreč znam brati v več jezikih, lahko vstopam v različne svetove, različne miselne sisteme in v različne načine čustvovanja. Meje mojega jezika so pač meje mojega sveta in več jezikov kot znam, bolj široke in odprte so te meje, v več različnih svetov lahko vstopam in na več različnih načinov lahko razmišljam. Zaradi tega verjamem, da ni naključje, da med desetimi najbolj inovativnimi državami na svetu prevladujejo take, v katerih so ljudje zaradi njihove majhnosti ali kulturne ustrojenosti skorajda prisiljeni v večjezičnost (Kovač 2021). To je prednost, ki je v Sloveniji še vedno ne znamo polno izkoristiti.

Naj pa – da ne bom zaključil v preveč tožečem duhu – opozorim na pomemben skok naprej, ki ga je, kar zadeva knjige, v zadnjih 20 letih naredila Slovenija. Čeprav o tem nimamo podatkov, si upam trditi, da v letu 2001 v tujino nismo prodali kaj dosti več avtorskih pravic za prevode slovenskih knjig, kot je prstov na dveh rokah. Še več: tedaj se s prodajo pravic v tujino v Sloveniji sistematično ni ukvarjal skoraj nihče. Dvajset let kasneje, v letu 2021, je bilo – po ustreznih podatkih založb – za prevode del slovenskih avtoric in avtorjev sklenjenih več kot 200 pogodb, sistematično pa so se s prodajo avtorskih pravic ukvarjali vsaj v štirih založbah, najbolj uspešna prevedena slovenska knjiga je bila na ameriški trg prodana v 40.000 izvodih. Z drugimi besedami: slovenska knjižna produkcija se je v zadnjih 20 letih počasi, a vztrajno začela vpisovati na globalni knjižni zemljevid sveta.

Razloga za to sta slej kot prej dva: Javna agencija za knjigo že nekaj let sistematično podpira prodor slovenskih knjig v tujino, hkrati pa je zadnje desetletje doberšen del slovenske knjižne produkcije inovativen, duhovit in kot tak primeren za mednarodni knjižni trg. Zastavo pri tem slej kot prej nosijo slikanice z odličnimi ilustracijami, ki jih poleg Mladinske knjige uspešno izdajajo tudi manjše založbe, kot sta Miš in Morfem. Med knjigami za odrasle Drago Jančar sodi tako rekoč v kanon sodobne evropske književnosti, Tadej Golob in Irena Svetek pišeta odlične kriminalke, Erica Johnson Debeljak je mojstrica izpovedne proze, Slavoj Žižek pa je car evropske filozofije in pomembnega dela globalnih medijev; slednja avtorja, mimogrede, oba pišeta v angleščini, a sta nesporen, usoden in pomemben del slovenske knjižne krajine. Toliko o pomenu večjezičnosti!

Viri in literatura

ANDERSON, Benedict, 2003: *Zamišljene skupnosti*. Ljubljana: Studio Humanitatis.

BARON, Naomi, 2021: *Words on Screen*. New York: Oxford University Press.

BLATNIK, Andrej, 2018: *Izdati in obstati*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.

Bokförsäljningsstatistiken 2020. https://www.forlaggare.se/sites/default/files/bokforsaljningsstatistik_helar_2020.pdf

Branje v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Enciklopedija Slovenije 7, 1993. Ljubljana: Mladinska knjiga.

GABRIČ, Aleš, 1995: *Socialistična kulturna revolucija: slovenska kulturna politika: 1953–1962*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

GARFINKLE, Adam, 2021: *Razkroj globoke pismenosti*.

<https://www.bukla.si/revija-bukla/razkroj-globoke-pismenosti.html>

GRECO, Albert N., 2019: *The Economy of Publishing*. Angus Phillips, Michael Bhaskar (ur.): *The Oxford Handbook of Publishing*. New York: Oxford University Press.

HOFFMANN, Kristina, 2004: *Slikanice v osemdesetih: izvozni poskus slovenskih založnikov*. Diplomaska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

KOCJAN, Gregor, ŽNIDERŠIČ, Martin, 1980: *Knjiga in bralec II*. Ljubljana: Raziskovalni center za samoupravljanje RS ZSS.

Knjige in brošure v Sloveniji. https://cezar.nuk.uni-lj.si/common/files/knjiga/knjige_brosure.pdf (dostop 8. 3. 2022)

KONRAD, Georgy, 1995: *The Melancholy of Rebirth*. Prevod Michael Henry Heim. San Diego, New York, London: Harcourt Brace & Company.

KOVAČ, Miha, 1999: *Skrivno življenje knjig: protislovja knjižnega založništva v Sloveniji v 20. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo.

KOVAČ, Miha, 2001: Publishing in post-communist Central and Eastern Europe: three models of transition. *Publishing history* 50. 77–88.

KOVAČ, Miha, 2015: Spremembe bralne krajine v Sloveniji: branje leposlovja 1973–2014. *Primerjalna književnost* 38/3. 1–22.

KOVAČ, Miha, 2021: *Berem, da se poberem*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

KOVAČ, Miha, BLATNIK, Andrej, RUGELJ, Samo, RUPAR, Patricia, GREGORIN, Rok, 2015: *Knjiga in bralci V: bralna kultura in nakupovanje knjig v Sloveniji*. Ljubljana: UMco.

KOVAČ, Miha, GREGORIN, Rok, 2016: *Ime česa je konec knjige: skrivnostne sile knjižnega trga*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

KOVAČ, Miha, GUDINAVIČIUS, Arunas, 2020: Publishing under COVID-19 in small book markets. *Knygotyra* 75. 17–37.

KOZINC, Željko, 2007: *Vrata v vse čase: podobe splošnih knjižnic v Sloveniji*. Ljubljana: Modrijan.

MACHOVEC, Martin, 2020: *Writing Underground*. Praga: Karolinum Press.

PHILLIPS, Angus, KOVAČ, Miha, 2022: *Is this a Book?* Cambridge: Cambridge University Press.

POKORN KOCIJANČIČ, Nike, 2018: »Who are the real guardians of translated texts?« *Hieronymus* 5. 1–25.

http://www.ffzg.unizg.hr/hieronymus/wp-content/uploads/2019/01/H5-2018_1_Pokorn.pdf

POKORN KOCIJANČIČ, Nike, 2022: »Ideological Control in a Slovene Socialist State Publishing House: Conformity and Dissent.« Christopher Rundle, Anne Lange, Daniele Monticelli (ur.): *Translation Under Communism*. Cham: Palgrave Macmillan. 207–240.

REPE, Božo, 2015: *S puško in knjigo*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

REŽEK, Mateja (ur.), 2010: *Cenzurirano. Zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*. Nova revija.

RUGELJ, Samo, 2010: *Za vsako besedo cekin*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

RUGELJ, Samo, 2014: *Izgubljeni bralec: esej o slovenskem založništvu v kriznih časih*. Maribor: Litera.

RUGELJ, Samo, 2019: *Krčenje: diktatura trga, erozija duha in slovensko knjižno založništvo 2008–2020*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

RUPAR, Patricia, BLATNIK, Andrej, KOVAČ, Miha, RUGELJ, Samo, 2019: *Knjiga in bralci VI: bralna kultura in nakupovanje knjig v Sloveniji v letu 2019*. Ljubljana: UMco.

SIKORA, Joanna, EVANS, M. D. R., KELLEY, Jonathan, 2019: Scholarly culture: How books in adolescence enhance adult literacy, numeracy and technology skills in 31 societies. *Social Science Research* 77. 1–15.

The Book Sector in Europe 8: Facts and Figures, 2017. Brussels: Federation of European Publishers.

VIMR, Ondrej, 2018: *Supply-driven Translation. Compensating for Lack of Demand*. Rajendra Chitnis, Jakob Stougard-Nielsen, Rhian Atkin, Zoran Milutinovic (ur.): *Translating the Literatures of Small European Nations*. Liverpool: Liverpool University Press.

WOLF, Maryanne, 2021: *Bralec, vrni se domov*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

ŽNIDERŠIČ, Martin, 1977: *Knjiga in založništvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

ŽNIDERŠIČ, Martin, PODMENIK, Darka, KOCIJAN, Gregor, 1999: *Knjiga in bralci IV*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.